

СОЦІОЛОГІЧНІ ВИДАННЯ: РОЗДУМИ, РЕЦЕНЗІЇ

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ,

доктор історичних наук, професор політології Національного університету «Києво-Могилянська академія», науковий радник Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва (04070, Київ, вул. Сковороди, 2)

haranov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5526-3006>

OLEXIY HARAN,

Doctor of Historical Sciences, Professor of Political Science, National University of Kyiv-Mohyla Academy, Scientific Advisor of the Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation (2, Skovorody St., Kyiv, 04070)

haranov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5526-3006>

Ірина Бекешкіна: «Поки ми живі...». (2022). Редколегія: С. Барбелюк, О. Бондарчук, Є. Бистрицький, О. Гарань (гол. ред.), Є. Головаха, Ю. Горбань, А. Кисла, М. Міщенко, В. Паніотто, О. Резнік, І. Філіпчук (відп. секретар). Київ: Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва; ТОВ «Стилос». — 254 с.

Феномен Бекешкіної: «чесна соціологія» — публіцистика — громадська адвокація

Ірина багато в чому вособлювала в масовій свідомості те, що журналісти називали «чесною соціологією».

Євген Головаха

Ніхто не зробив для популяризації соціології в суспільстві більше, ніж Ірина Бекешкіна.

Володимир Паніотто

Життя Ірини Бекешкіної пов'язане з двома відомими інституціями. Вона прийшла в соціологію 1987 року, коли Євген Головаха та Наталя Паніна, яких вона називала своїми Вчителями, запросили молоду психологиню до нового сектору демократизації суспільства у складі відділення соціології Інституту філософії АН УРСР, і з ними ж вона потрапила до створеного 1990 року **Інституту соціології** тоді ще Академії наук УРСР.

А з 1992 року її діяльність була пов'язана із щойно створеним **Фондом «Демократичні ініціативи»**, де той самий Головаха спочатку виконував функцію наукового керівника. Ірина почала там роботу науковим експертом, потім продовжила — науковим директором, а після передчасної смерті у 2010-му за-

Цитування: Гарань, О. (2025). Феномен Бекешкіної: «чесна соціологія» — публіцистика — громадська адвокація. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 202–207.

сновника Фонду Ілька Кучеріва стала директоркою «Демініціатив», які очолювала до 2020 року.

Уже більше як п'ять років минуло, як немає Ірини Бекешкіної. Але з нами — її досвід соціологині, громадського активізму, яскравої публіцистики, легендарного екзит-полу під час виборів 2004 року, що викрив фальсифікації влади, сотні коментарів, інтерв'ю, виступів. Як дізнатися про ці глибокі думки, дії, досвід боротьби за розрив із «совком»? Мабуть, почати із книги **«Ірина Бекешкіна: „Поки ми живі...“»** (Київ, 2022)¹. Цю книгу підготували її колеги з «Демініціатив», соціологи, громадські діячі. А підтримав видання Міжнародний фонд «Відродження», з яким Ірина тісно співпрацювала як експерт та активіст. У новому приміщенні Фонду, за новим західним звичаєм, є кімнати «Поппер», «Дзюба», є й кімната «Бекешкіна» з її кредо — написом «Поки ми живі, ніщо не вирішено остаточно».

Українське суспільство потребує Героїв, творяться нові наративи, епічні міфи (в позитивно-академічному сенсі цього слова) і новий Пантеон. І в ньому заслужено є й Ірина Бекешкіна. Чесна, пряма, а ще й волелюбна, як із козацького епосу, і тому, за словами Головахи, йому як директорові бувало іноді з Іриною важкувато². Він наводить такий випадок: «Згадую, як в одній із наших розмов із Наталією Паніною я покритикував Ірину за якийсь, як на мене, не досить обґрунтований публічний виступ. На що Наташа мені відповіла: “Головне — що Ірина популяризує наше знання краще, ніж ми з тобою”. Ірина не тільки популяризувала, а й захищала соціологію від політично ангажованих нападок та обвинувачень» (с. 206).

У вирі подій написання докторської дисертації було відкладено у шухляду. Не було в Ірини звань лавреатів, державних відзнак чи медалей — натомість було справді народне визнання, включення до різноманітних рейтингів, зокрема

¹ Книга є також в онлайнному варіанті (<https://dif.org.ua/article/irina-bekeshkina-poki-mi-zhyvi>).

² Міркування про потребу в Героях і про новий епос див. у виступі Головахи на круглому столі-презентації книги про Бекешкіну 29.06.2022 (<https://dif.org.ua/article/kniga-yaka-zavzhdi-na-chasi-rozmova-pro-veliku-osobistist-gromadskiy-aktivizm-vidpovidalnist-media-ta-sotsiologiyu-viyni>).

Екзит-пол 2010-го. І. Кучерів, І. Бекешкіна, В. Хмелько, Т. Шевченко

«100 великих українців всіх часів» за версією видання «NV»¹. Обсяг тем, де Бекешкіна була одним з першопрохідників, охоплює демократичний транзит, електоральну соціологію, ставлення до реформ, інтеграцію до ЄС та НАТО, громадянське суспільство, становлення української політичної нації, цінності, медіа, Майдани і російсько-українську війну. І звичайно ж, така тема, як професіоналізм та етика науковця-соціолога.

Згадана книга складається з трьох частин. Перша об'єднала наукові публікації з аналітикою, друга частина — публіцистика, за якою можна вивчати історію незалежної України, третя — спогади про Ірину. А наприкінці — афоризми, на які журналісти буквально розбирали виступи харизматичної соціологині.

Екзит-поли, «роги та копита» і «отруйна ковбаса» від ЗМІ

У 1998-му «Демініціативи» організували перший екзит-пол в Україні й показали, що він може стати інструментом контролю за виборами в умовах, коли влада Кучми почала сповзати в авторитаризм. Головним ініціатором і мотором був Ілько Кучерів.

А Ірина Бекешкіна стала відомою на всю країну після екзит-полу 2004 року. Влада тиснула на соціологів, намагалася підкупити². Не всі витримали. Бекешкіна реагувала на це гостро та принципово і під час тих подій³, і після (сс. 43–52). Але три центри: «Демініціативи» на чолі з І. Кучерівим, який і оголосив результати екзит-полу, Центр Разумкова і Київський міжнародний інститут соціології (KMIC) вистояли і з честю зберегли бренд «Національний екзит-пол». Його результати стали одним із поштовхів до Помаранчевої революції, оскільки чітко показали, хто переміг. «Демініціативи» тоді розповсюдили на Майдані 500 тис. листівок із результатами екзит-полу (які надрукувало легендарне видавництво «Такі справи»), а на Хрещатику на одному з балконів хтось із мешканців будинку вивісив банер із відповідними діаграмами.

¹ Див.: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/top-100-velikih-ukrajinciv-yaki-vplnuli-na-istoriyu-novini-ukrajini-50116669.html>

² Див.: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/08/5/5276596/>

³ Бекешкіна, І. (2004). Кінець останнього романтика. *Українська правда*, 10 листопада; Бекешкіна, І. (2004). Екзит-пол для України і «екзит-пол» для Путіна. *Дзеркало тижня*, 27 листопада.

Прямо на Євромайдані «Демініціативи» на чолі з Бекешкіною здійснювали дослідження тих, хто виходив захищати честь і гідність. Як відзначав президент КМІС, професор Могилянки Володимир Паніотто: «Вона віднаходила влучні слова та назви багатьом процесам і явищам, які потім ставали загальноживаними. Наприклад, її назви опитувань на Майдані 2013–2014 років — “Майдан-мітинг”, “Майдан-табір”, “Майдан-Січ” — увійшли в науковий обіг як терміни. “Удавкою для соціологів” вона назвала небезпечний законопроект... який зобов’язував соціологічні центри проходити ліцензування. І ця її “удавка для соціологів”, мені здається, добила ситуацію, й законопроект цей не пройшов. Вона називала псевдосоціологів “рогами і копитами” (за відомою псевдоконторою “великого комбінатора” Остапа Бендера. — *О.Г.*), й сьогодні всі так їх називають. Про псевдосоціологів вона висловлювалася дуже різко, була бойовою, і цього нам зараз дуже не вистачає» (с. 204).

Адже навіть після Майданів і покань журналістів на блакитні екрани виповзали завсідники медведчуківських «нюз-ванів». Хоча будь-який редактор чи гостьовий може зазирнути в «Базу псевдосоціологів» і «Базу прихованих піарників»¹. Шкода, до речі, що база недостатньо оновлюється, бо на такі дослідження не так просто знайти кошти.

Ірина Бекешкіна була на сполох щодо стану ЗМІ, адже, хоч як парадоксально, але в умовах свободи після Помаранчевої революції «місце залежності ЗМІ від влади посіла залежність від грошових мішків», тож «має бути свобода слова, а не свобода проплаченої дезінформації». І продовжувала: «СМИ должны давать людям надежную объективную информацию. Если там появится что-то из «Рогов и копыт», — это скандал. Это как отравить плохой колбасой. Скажут: ага, верить вот этим нельзя. А сколько у нас было дискредитированных СМИ! И что? Ничего» (сс. 58–59, 223).

Влада, опозиція, громадянське суспільство

Показовою для громадської адвокації є стаття далекого вже 2008 року «Україна здає тест» (хоча треба «складає тест» — і це теж наша історія, показник повільного подолання русизмів). Ця стаття — яскраве поєднання аналітики на базі опитувань, публіцистики та адвокації: що саме треба зробити для вдосконалення системи ЗНО (зовнішнього незалежного оцінювання), яка створила умови для некорумпованого вступу до університетів. «Якби не «Демініціативи», якби не їхні опитування і якби не ця підтримка, — наголошує філософ і багаторічний керівник Міжнародного фонду «Відродження» Євген Бистрицький, — цю ініціативу затоптали б, коли Табачник (одіозний міністр освіти в уряді Януковича. — *О.Г.*) був у міністерстві»².

На одних виборах політики пропонували Бекешкіній йти до партійного списку, у прохідну частину. Вона пожартувала тоді: «Я не підю, хочу, щоб про

¹ Див.: «Продавці рейтингів» (<https://texty.org.ua/d/socio/>).

² Див.: <https://dif.org.ua/article/kniga-yaka-zavzhdi-na-chasi-rozmovi-pro-veliku-osobistist-gromadskiy-aktivizm-vidpovidalnist-media-ta-sotsiologiyu-viyini>

*Протест проти «драконівських законів» 16.01.2014.
Недільне віче 19 січня — день Водохреща, що ввечері
стане відомим як «Вогнехрещ»*

мене написали гарний некролог». Ірина не гралася в «об'єктивізм» у двобої сил зла і світла. Тут її вибір був однозначним. Але вона розуміла складнощі політичного процесу і не дарувала ні опозиції, якій «потрібно спілкуватися з людьми, а не кричати дурним голосом у мегафон», ні владі («найстрашніша влада — тупа. Навіть корумпована не є таким великим злом. Вона крастиме потрошку, не рубатиме гілку, на якій сидить», сс. 219–220).

Після Помаранчевої революції Бекешкіна була на сполох у статті «Приватизація революції сином Ющенка?». У спробі уникнути кровопролиття під час Євромайдану вона пише статтю «Віддайте

йому Межигір'я»¹. Якби ж то Янукович погодився на мирну передачу влади! Тож не дивно, що у криваві дні Євромайдану, наступного дня після розстрілів у центрі Києва, вона наголошувала, що має постати «Майдан реформ». Ірина підтримувала «громадський десант» у владу, що відбувся після Євромайдану, але наголошувала, що «за десантом має йти армія» небайдужих громадян.

Зверніть увагу на публікацію «Непрогнозований і непередбачуваний: чому і що далі?»², де вона напередодні дострокових парламентських виборів липня 2019 року як у воду дивилася на суперечливі наслідки можливої монобільшості. З одного боку, колосальні можливості для здійснення тих реформ, під які раніше важко було збирати голоси, а з іншого — небезпека, «коли задля утримання рейтингу реформи здійснюватися не будуть, провина за нереалізовані сподівання покладатиметься на уряд, який час від часу мінятимуть, і сприятливий час для суспільних трансформацій буде змарнований»³.

«Патологічна оптимістка» і війна

Після початку російсько-української війни (у формі АТО) Бекешкіна з колегами — одразу ж на Донбасі, здійснюють опитування, проводять фокус-групи. Спираючись на це, вона в усіх своїх публічних виступах робила наголос на

¹ Див.: <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/01/24/7011103/>

² Див.: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/05/19/7215427/>

³ Соціальні виміри суспільства. (2019). Збірник наукових праць (11(22), с. 19). Київ: Інститут соціології НАН України.

існуванні української політичної нації. Вона й сама була представником цієї «політичної нації»: етнічна росіянка, яка народилась у династичній сім'ї військових у далекому містечку Івдель на Уралі і яка творила нову Україну.

Після виборів 2019 року вона зазначала, що «не буде зміни орієнтації хоча б тому, що влада дуже дослухається до громадської думки, а громадська думка налаштована у більшості прозахідно» (сс. 183–184). Зокрема, більшість електорату «Слуг народу» була за вступ до НАТО та ЄС. І мир з агресором за «будь-яку ціну» українці, в тому числі ті, що голосували за Зеленського, відкидали¹. Тобто громадська думка, проводячи «червоні лінії», стала одним з найважливіших чинників захисту національних інтересів.

Ми знаємо, як поведася б Ірина під час війни, — вона була б на передовій нашого аналітичного, інформаційного спротиву, особливо наголошуючи здатність українців до самоорганізації. Символічно, що саме у день її народження та в пам'ять про Ірину 4 лютого 2025 року відбулося експертне обговорення «Соціологія та війна. Ступінь достовірності та рівень довіри»².

Ірина називала себе «патологічною оптимісткою». І тому ще раз згадаймо її кредо: «Поки ми живі, ніщо не вирішено остаточно!»

Отримано / Received 29.10.2025

Опубліковано / Published 28.11.2025

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ

Феномен Бекешкіної: «чесна соціологія» — публіцистика — громадська адвокація

Стаття окреслює спадщину легендарної української соціологині Ірини Бекешкіної, яка харизматично поєднувала науку, публіцистику та громадський активізм. Її кредо «Поки ми живі, ніщо не вирішено остаточно!» винесено в заголовок обговорюваної у статті книги «Ірина Бекешкіна: “Поки ми живі...”». За працями Бекешкіної, вміщеними у книзі, можна вивчати драматичну історію незалежної України та її суспільства.

Ключові слова: опитування, ЗМІ, маніпуляції, демократичний транзит, Майдани, громадський активізм, українська ідентичність

OLEXIY HARAN

The Bekeshkina phenomenon: “honest sociology” — opinion journalism — public advocacy

The article explores the legacy of Iryna Bekeshkina, the legendary Ukrainian sociologist who charismatically combined academic work, opinion journalism, and civic activism. Her credo, “As long as we are alive, nothing is final,” became the title of the book “Iryna Bekeshkina: ‘As long as we are alive...’”, which is discussed in this piece. Her articles and interviews offer a way to study the dramatic history of independent Ukraine and its society.

Keywords: polls, media, manipulations, democratic transit, Maidans, civic activism, Ukrainian identity

¹ Див. блок запитань щодо повернення Донбасу (<https://dif.org.ua/article/ukraini-29-de-mi-zaraz-ta-kudi-pryatuemo>).

² Дякуємо В. Чалому за ініціативу та організацію події (докл. див.: <https://uacrisis.org/uk/yak-spryjmaty-sotsiologiyu-v-umovah-vijny-i-shho-treba-vrahovuvaty>).